

Илија Велев <https://orcid.org/0009-0002-7533-2977>

Јане Коцабашија

УДК 091:003.349.2(497.7)
781:[783:271(497.7)]

РАКОПИСНИ НЕВМАТСКИ ЗАПИСИ НА КОЗМА ПРЕЧИСТАНСКИ ОД ПОЧЕТОКОТ НА XX ВЕК: КУЛТУРНОИСТОРИСКИ, АРХЕОГРАФСКИ И МУЗИКОЛОШКИ ПРОСЛЕДУВАЊА

Клучни зборови: Козма Пречистански, црковномузички ракопис, византиска традиција, Хрисантова музичка реформа

Ракописните песнопеења со невматски записи на дебарскиот егзархиски митрополит Козма Пречистански запишани во тетратка ни беа отстапени нам во 90-тите години на минатиот век од просветниот работник Темеле Гавриловски во Кичево. Тој беше внук на архимандритот Партенија (роден во с. Доленци, Кичевско – со мирско име Петар Гаврилов, 1887 – 1918) – поранешен ѓакон при дебарскиот егзархиски митрополит Козма Пречистански и во два наврата игумен на Бигорскиот манастир (1912 и 1916-1918). Ракописната музичка тетратката беше дел од архивската заоставштина на архимандритот Партенија, каде што покрај неговата зачувана ракописна граѓа со писма, дописни картички, фотографии, стари хартиени монети,

препис на манастирски устав и сл., имаше и изворни материјали од дебарскиот егзархиски митрополит Козма – кому 10 години му бил ѓакон и најблизок соработник. Првовремено мислење дека нотните записи ги запишал архимандритот Партенија, но откако извршивме споредба на дуктусот на писмото во содржините на текстот од песнопеењата со ракописот во писмата на митрополитот Козма Пречистански кои му ги испраќал на својот ѓакон Партенија додека тој престојувал во Цариград – јасно се констатира дека овој изворен музички и писмен материјал му припаѓал на дебарско-кичевскиот архијереј.

Козма Пречистански (роден во село Орланци, Кичевско – со мирско име Константин,

1835 – 1916) бил истакнат македонски духовен и просветен деец, црковно ангажиран како архијереј на Дебарската егзархиска митрополија – во служба на бугарската црковно-просветна пропаганда. Образованието го оформувал во Велес кај македонскиот преродбенски деец Јордан Хаџи Константинов – Џинот, во Крушево, во Битола кај Рајко Жинзифов и на крајот во Скопје. Духовното надраснување го имал во манастирот „Св. Богородица Пречиста“ во селото Доленци – Кичевско, каде што станал ѓакон, архимандрит и од 1873 година игумен на оваа обител. Поради тоа покрај неговото хијерејско именување трајно ја стекнал атрибуцијата Пречистански. Од таа позиција иницирал реформи во манастирското училиште, а поради неговиот однос против грчката пропаганда меѓу 1874 и 1876 година бил на заточение во Света Гора. Потоа работел како архивар и ефимериј при Бугарската егзархија во Цариград, а по формирањето на бугарската држава во 1878 година бил назначен за егзархиски намесник во Пловдив. Неговата духовна и просветна дејност веќе се насочила да се одвива во егзархискиот пропаганден црковен интерес во западна Македонија, каде што жестоко требало да се спротивставува против тамошните други пропаганди – грчката и српската. Наскоро, во 1881 година му било доверено да стане претседател на Солунската општина, а притоа 7 години предавал во новооснованата Солунска машка гимназија „Свети Кирил и Методиј“. Потоа, меѓу 1888 и 1897 година, архимандритот Козма бил испратен да ги раководи општините во Дебар и во Битола.

Во тој период стапил во близок контакт со скопскиот митрополит Теодосиј Гологанов, од кого ја прифатил идејата за возобновување на древната Охридска архиепископија за да има статус на самостојна Македонска православна црква. Двајцата македонски протагонисти, кои биле во служба на бугарската егзархија, заедно согледале дека македонското свештенство е дискриминирано во однос на оние кои се по род Бугари, па и затоа планирале возобновената Охридска архиепископија да биде составена само од македонските епархии, а со кои ќе раководи македонски црковен клер. Со оглед на тоа што ваквата идеја не била поддржана од Бугарската егзархија и од Вселенската патријаршија, Гологанов го барал решението на тој начин што Австро-Унгарија да помогне возобновувањето на Охридската архиепископија да се оствари преку унијата со Римокатоличката црква. Неуспехот да се реализира ваквата црковна идеја, како и натамошните контроверзни процеси кои се одвивале околу Македонија – принудно го навеле Козма Пречистански да го продолжи приклучувањето кон Бугарската егзархија, од која бил и поставен за дебарски егзархиски митрополит на 21 декември во 1897 година. Во тоа својство морал да остане лојален поддржувач на бугарската црковна пропаганда во Македонија, за што во периодот меѓу 1898 и 1901 година од страна на српската и на грчката црковна пропаганда се нашол во животна опасност – организирајќи му неколку заседи и атентати за да биде ликвидиран. Поради тоа во негова заштита се ставиле дури рускиот конзул во Битола Александар Аркадјевич Ростковски

(пријател на Крсте Мисирков), како и локалните турски власти. Особено во периодот на Балканските војни (1912 – 1913) и на Првата светска војна (1914 – 1918) архиепископската должност на егзархискиот митрополит Козма станала исклучително тешка, зашто во кичевско-дебарскиот крај жестоко се пресметувале меѓу себе грчката, српската и бугарската црковна пропаганда. Откако со Вардарска Македонија завладеала Србија при Балканските војни, егзархиските архиепископи биле принудени да ја напуштат Македонија и на нивно место се поставувале српски владици. Меѓу детронизираниите егзархиски архиепископи во 1913 година бил и Козма Пречистански, кој бил прогонет и заминал во Неврокоп – Пиринска Македонија. Во текот на Првата светска војна, во 1915 година тој се вратил во својата Дебарско-кичевска епархија кога бугарските војски повторно ги окупирале териториите од Македонија, но набргу починал во Кичево на 11 јануари во 1916 година.

Во однос на зачуваното ракописно зборниче напоменуваме дека стручниот дел од истражувањата ќе се однесуваат на кодиколошко-археографскиот опис на зачуваните невматски црковномузички записи, кои веројатно ги пишувал дебарскиот егзархиски митрополит Козма Пречистански. Натаму, самиот изворен материјал ќе биде предмет и на палеомузиколошки анализи, со можни прецизирања за црковномузичките состојби кои се одразувале во Македонија при егзархиските црковно-просветни влијанија во Дебарската митрополија и во поголемите манастирски центри од нејзината дијецеза – Пречистанскиот и Бигорскиот.

Со оглед на тоа што пишувањето на невматските знаци и на литургискиот текст е изведувано лежерно во ракописната тетратка, јасно се констатира дека ракописот не настанал да служи во пошироката богослужбена примена, туку за секојдневни лични потреби на неговиот составувач и запишувач.

Зачуваниот дел од невматските записи со песнопеењата се пишувани на хартиена тетратка со широки линии во Б5 формат, на 16 листови со откинато укоричување – поради што и на почетокот недостасуваат 2 откинати листа. Нумерацијата е запишана со страници, при што зачуваниот почеток е од стр. 5 – а завршува со листот 16, односно со стр. 36. Страниците 6 и 20 се празни без текст и нотација, а не се запишало ништо уште и на страниците од последните 3 листа – односно, на стр. 31-36. Долниот лев агол на тетратката е оштетен од глупци, поради што дошло и до исчезнување на една третина од последните два реда со невматските записи и со текстовите од песнопеењата запишувани под нив. Вообичаено било на секоја страница да се запишуваат по 12 реда со невми, а под секој од нив се запишува и богослужбениот текст на песнопеењата (вкупно 24 редови). Само на оние страници каде што се запишувале насловите и поднасловите на песнопеењата, таму има по 11 реда со нотни невми и со текст од песнопеењата. Единствено зачуваниот запис на почетната нумерирана стр. 5 е пишувана со светлоцрно мастило, а останатите страници се пишувани со мастилав виолетов молив. Со текот на времето дошло до извесно избледнување на писмото и на нотните записи пишувани со

мастилавиот виолетов молив. Нотните записи кои го означуваат црковномузичкото пеење на застапените кратки химнографски состави ортографски се византиски невми, а писмото на запишаните текстови е црковнословенски ракописен курзив, типичен за периодот од крајот на XIX и почетокот на XX век. Исто така и јазикот е црковнословенски, но со понекои примеси на бугаризми и на западномакедонски дијалектни говорни изрази.

Содржината е пишувана со селективен избор на химнографски состави, а напоменуваме дека самите записи со богослужбените песнопеења не се препишувале од стандардно типологизиран литургиски жанровски образец. Според застапената содржинска структура на црковномузичките песнопеења во ракописната тетратка се констатира дека ова своевидно химнографско зборниче било запишано за лична богослужбена намена на составувачот. Поради откинатите први два листа од ракописната тетратка не ни е познато со кои песнопеења запишувачот го почнал изборот на црковномузичките состави во малото богослужбено зборниче. Едноставно, на првата зачувана 5-та страница е запишан крајот на претходно застапените кратки химнографски песнопеења, каде што во заграда е назначено дека односното *славословие* на глас осми е преземено од црковномузичкото творештво на Јаков Протопсалт Слаткопоец – константинополски композитор од втората половина на XVII век.

Страницата 6 е празна, а од стр. 7 до стр. 19 е застапена *служба* наменета за 27 декември – која почнува со најавата за влегување-

то на архијерејот во храмот. Тоа недвосмислено ја потврдува нашата констатација дека ракописниот невматски запис бил наменет за сослужењето на надлежниот високопреосвештен архиереј (владиката). Структурната анализа на застапените песнопеења покажува дека не станува збор за препис на типологизираната мозаична полистрофна химнографска творба *служба-ѿа*, туку во случајов се применила компилација од нејзиниот состав со повремени слободни дополнувања на песнопеења кои биле наменети да се пеат од страна на архиерејот при богослужбениот чин. Притоа идентификувавме: *каѿавасии*, делови на некои од 9-те песни на *каноноѿ*, *хвалиѿни сѿѿхири*, *свеѿилен*, „*великое дихание*“, *ѿройари* и други песнопеења. На стр. 18-19 е преписот на краткото *славословие* на глас петти, во кој е наведено и авторството на Тодор Икономов (1835 – 1892) – инаку истакнат бугарски преродбеник и автор на многубројни теоретски трудови, учебници и псалтикии, кои сосема ретко се среќаваат застапувани во Македонија. Присуството на преписот на неговото кратко *славословие* во ракописното музичко зборниче на Козма Пречистански го објаснуваме како директно влијание од Бугарската црковна егзархија во Дебарската митрополија.

Страницата 20 е празна, а од стр. 21 до стр. 30 е запишана *служба* наменета за богослужење на 26 декември. Во случајов го забележуваме невообичаениот календарски богослужбен редослед, така што овој изборен црковномузички репертоар следи препишан по песнопеењата на *службаѿа* наменета за наредниот датум – 27 декември. На почетокот од пре-

писот на *службата* за 26 декември се наведува дека богослужењето треба да се почне со истите *каџавасии* и *свеџиленои* запишани во претходната застапена *служба* за 27 декември (на стр. 7 и на стр. 12). Натаму, во содржинската структура на оваа *служба* дури наидуваме на уште послободна компилација во изборот на химнографските песнопеења. Тоа нè упатува на невообичаената констатација дека запишувачот истакнувал и своевидна авторска селекција на песнопеења, кои на сопствен начин ги групирал и ги подредувал во последователна богослужбена целина – а не вршел буквален препис од типологизирана химнографска предлошка. На стр. 25 почнува преписот на краткото *славословие* на глас седми, притоа без да се наведе неговиот автор каков што е примерот во претходниот случај.

Натамошната подробна текстолошка и музиколошка анализа покажа уште неколку наши значајни констатации. Имено, без ознака во ракописната тетратка за авторот ние го идентификувавме и преписот од творбата на Јоан Кукузел *Владику и свџаџиџеноначалника нашеџо*, која се актуализирала на црковнословенски јазик и на територијата на Македонија преку застапеноста на бројните псалтики на Манасиј поп Тодоров (1856 – 1936) – од каде што веројатно била преземена и од страна на Козма Пречистански. Во тој прилог не ја исклучуваме можноста дека и други песнопеења од музичкиот нотен ракопис на митрополитот Козма биле преземени од *џсалиџикиџиџе* на повеќе црковномузички композитори кои твореле во Македонија, но и пошироко во регионот. Нашиот впечаток е

дека преземањето црковномузички песнопеења од различни автори не секогаш митрополитот Козма Пречистански го правел механички и со целосен препис од конкретна предлошка. Туку, неговиот компилативен ангажман бил концентриран да избира само определени поголеми или помали фрагменти од химнографски состави. Но за нас е поважно да истакнеме дека тој целосно се придржувал кон ортографијата на византиското црковно пеење. Оттаму, и неговото зачувано ракописно невматско зборниче претставува уште една изворна потврда дека на преминот од XIX во XX век во Македонија продолжиле да дејствуваат образовни црковномузички творци и вешти компилатори, кои суверено владееле со Хрисантовата теорија и практика на црковното пеење според византиската традиција. Притоа, поаѓајќи од согледбата за застапеноста во овој мал ракописен невматски зборник на авторите и на теориите врз коишто тие ги практикувале своите црковномузички вештини, недвосмислено претпоставуваме дека и Козма Пречистански го истакнувал своето творечко искуство кој образовно го црпел во поголемите црковно-просветни центри на поширокиот балкански простор. За жал, досега не се откриени други невматски записи од страна на митрополитот Козма Пречистански преку кои ќе се докомплетираат пошироки сознанија и за овој дел од неговата црковно-просветна дејност.

Да заклучиме.

Изборот на застапените богослужбени песнопеења е извршен слободно од страна на запишувачот, зашто бил наменет за повреме-

но богослужење на архиерејот во целосниот богослужбен чин што го изведувале останати свештенослужители и духовници за време на литургијата. Но и покрај тоа, овој релативно понов невматски ракопис приближно од околу 1912 година има исклучително значење за истражувањето на македонската црковномузичка традиција. На музиколошки план конкретниот зачуван невматски ракопис нуди изворно сведоштво за тоа: какво пеење се практикувало во богослужбите по македонските цркви и манастири при воспоставуваниот духовен протекторат од страна на Бугарската егзархија. Но особено е впечатливо и тоа што во кратката изборна структура на црковномузичкиот ракопис се застапиле и песнопеења кои биле авторства на познати за тоа време македонски и други регионални музички дејци.

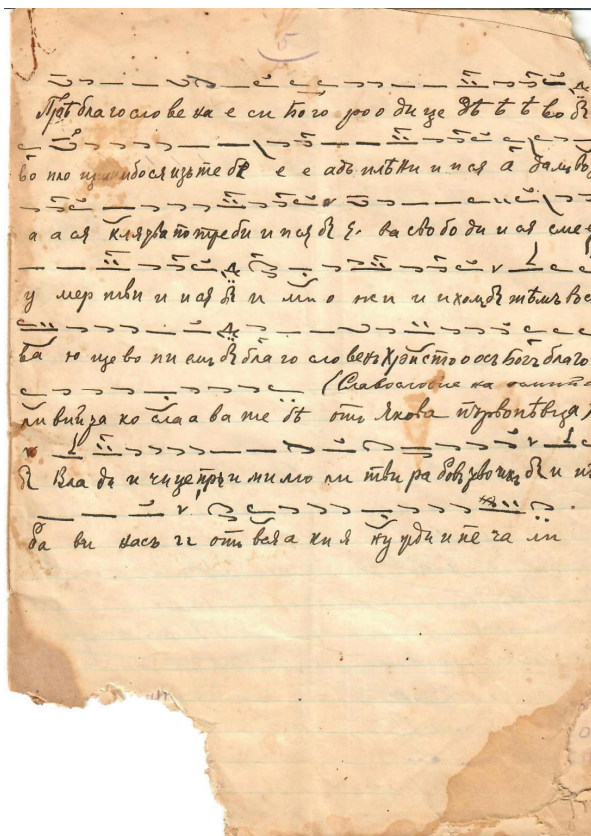
За некои наредни истражувања би било предизвик овој ракописен невматски запис на Козма Пречистански да се спореди со оној на *Досѣјно есѣ* на глас петти, што на 24 листови го напишал Васил Икономов во 1912 година. Особено е важно што и овој ракопис на Икономов е пронајден во манастирот „Св. Богородица Причеста“ кај Кичево и е настанат во приближен период, а веќе упокоениот протоѓакон Александар Цандовски го подари на чување во НУБ „Св. Климент Охридски“ во Скопје (Сигн. Мс 224).

Преостанува уште да напомниме.

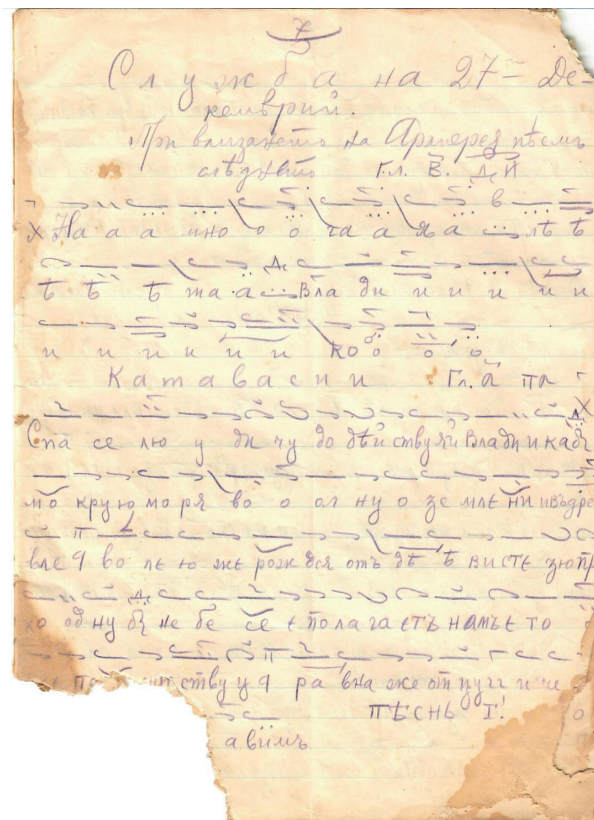
Ако и во контроверзните периоди од македонската црковна историја на преминот од XIX во XX век, кога се ширеле пропагандните влијанија на соседните црковнополитички интере-

си: грчките, српските и бугарските, едноставно не престанало изворното и традиционалното источновизантиско црковномузичко усовршување на македонските псалти и композитори – тогаш, излишни би биле колебањата дека и сега треба да се негува истото духовно и културно богатство кое ни е наследено од минатото. Како традиција, но и како современост.

Прилог на илустрации:*

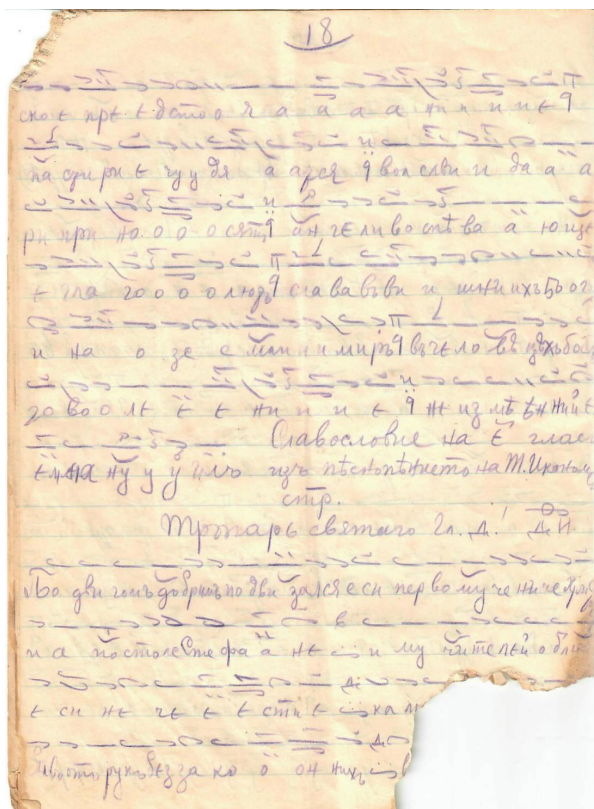

Првата зачувана стр. 5 од невматскиот ракопис на Козма Пречистански, со ознака дека славословието е преземено од Јаков Протопсалт.

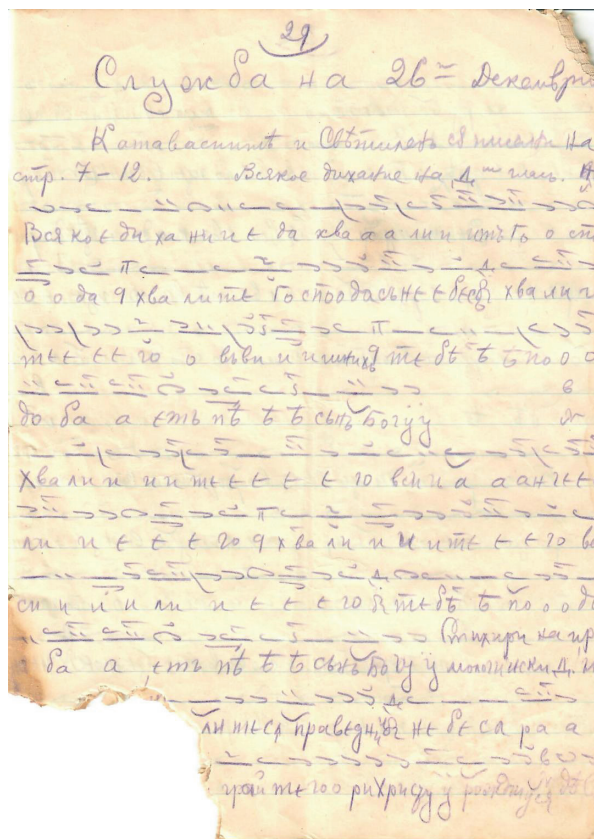

Почетокот на службата за 27 декември, стр. 7.

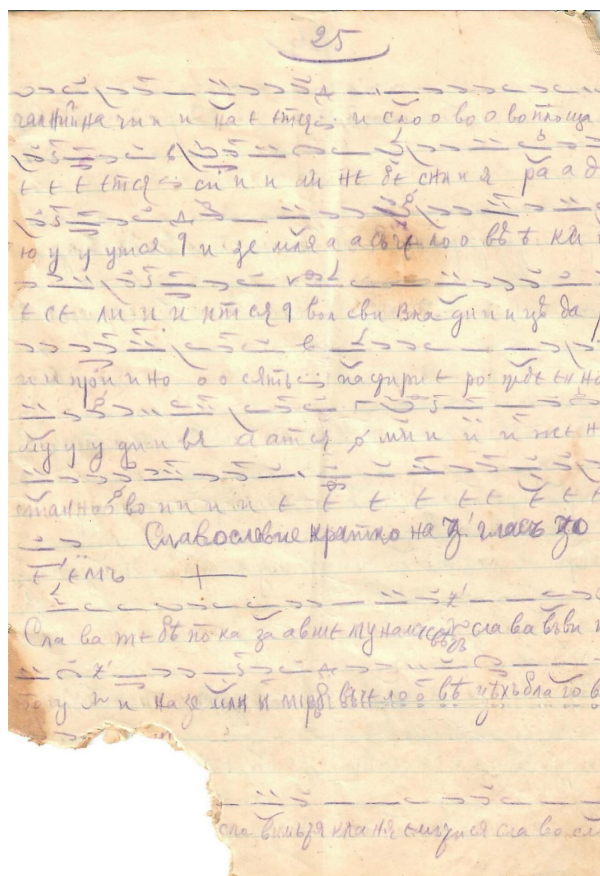
* Фотографиите се снимки од оригиналот на ракописот, кој се чува кај авторот Илија Велев.

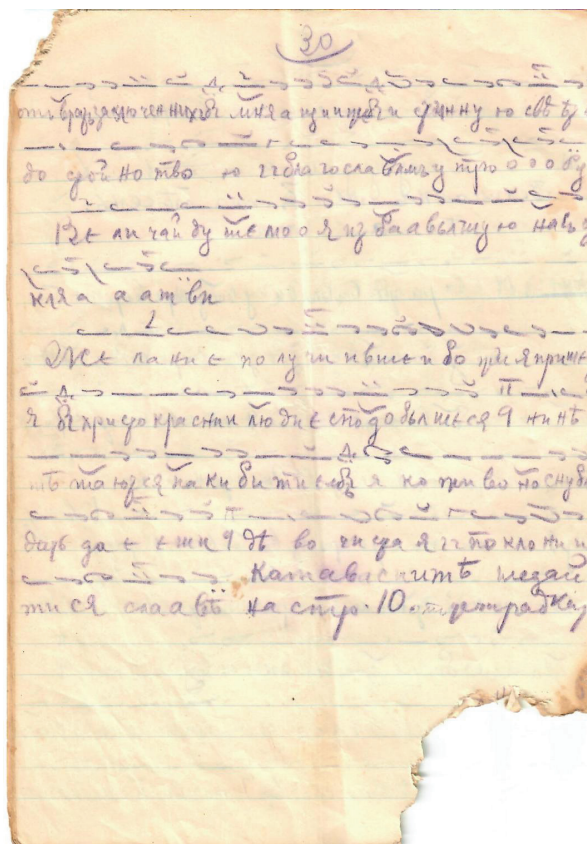
Препис на *славословиеѿ* на глас петти од
песнопеењето на Теодор Икономов, стр. 18.

Препис од почетокот на *службата* за 26
декември, стр. 21.

Препис на *славословиеѿ* на глас седми, стр. 25.

Крајот од невматскиот ракопис на Козма
Пречистански, стр. 30.

**Ilija Velev
Jane Kodzhabashija**

**Manufactured Neumatian Records of Kozma Prechistanski
from the Beginning of the 20th Century: Cultural-historical,
Archeographic and Musicological Follow-ups**

Macedonian paleomusicologists – Byzantologists have repeatedly emphasized that the process of discovering handwritten musical records, collections and old printed books on the territory of Macedonia is still not over. Confirmation of this conclusion about the sustainability of the concern to uncover the Macedonian church music heritage, is the scientific publication of the previously unknown Neumatian manuscript from the beginning of the 20th century by the Debar Exarchate Metropolitan Kozma Prechistanski, which was preserved in the family archive of the Bigorsk abbot – Archimandrite Partenija. The manuscript was handed over by the Gavrilovski family in Kichevo to Prof. Ilija Velev, who together with the Macedonian paleomusicologist Prof. Jane Kodzhabashija carried out cultural-historical, archeographic and musicological research. Their joint research contribution is a contribution to this scientific work. It should be noted that the cultural-historical and archeographic research is a contribution of Prof. Ilija Velev, and the expert musicological analysis followed by comparative observations is the work of Prof. Jane Kodzhabashija. Of course, in both research aspects there was an exchange of expert experiences between the two authors.

Key words: Kozma Prechistanski, church music manuscript, Byzantine tradition, Chrysanthemum's musical reform

Литература

- Велев, И., 1993. „Бигорскиот ракописен препис на Уставот за управување на манастирите во Дебарската егзархиска епархија од почетокот на овој век“. *Гласник на Институтот за национална историја*, XXXVII(1-2), Скопје, стр. 145-152.
- Коџабашија, Ј., 2004. *Учебник по источно црковно пеење*. Скопје.
- Коџабашија, Ј., 2018. *Антологија на македонското црковно пеење*. Скопје.
- Николовски, А., 1994. „Игумени, архимандрити, јеромонаси и монаси во манастирот свети Јован Бигорски“. Во: *Зборник Манастир св. Јован Бигорски*. Скопје, стр. 129-140.
- Трајановски, А., 1994. „Свети Јован Бигорски – значаен македонски манастир во текот на втората половина на XIX век“. Во: *Зборник Манастир св. Јован Бигорски*. Скопје, стр. 227-230.
- Целаоски, Н., 1994. „Културната, просветната и книжевната традиција на манастирот свети Јован Бигорски“. Во: *Зборник Манастир св. Јован Бигорски*. Скопје, стр. 215-226.